

Baráti háromszög (Carl Heinrich Becker, Klebelsberg Kuno, Gragger Róbert és a hungarológia megszületése)

UJVÁRY GÁBOR

Kulturális és tudományos intézményrendszerünk – annak ellenére, hogy az 1940-es évek végén, a „múltat végképp eltörölni”-szemlélet jegyében megkísérelték teljesen átalakítani – mindmáig a Klebelsberg Kuno kultuszminiszter által a két világháború közötti időszakban – részben – a gyakorlatban is megvalósított elképzeléseken alapul. Ezen intézményrendszer külföldi képviselőinek – a Collegium Hungaricumoknak, a külföldre irányuló magyar állami ösztöndíjakciónak, a szerte a világban működő magyar intézeteknek, tanszékeknek és lektorátusoknak – létrehozásában pedig Gragger Róbert játszott rendkívüli szerepet, Magyarország egyik (ha nem „a”) legsikeresebb kultúrdiplomátája és tudományos menedzsere. Nevével ma is gyakran találkozunk, elsősorban a hungarológia fogalom megszületése kapcsán gyakran emlegetjük. Mégis meglehetősen keveset tudunk róla.

Legfontosabb alkotásait, a berlini egyetem Magyar Intézetét, a berlini Collegium Hungaricumot máig ható példaként tartjuk számon. Ugyanakkor igazán komolyan és az elsődleges, levéltári és kéziratári források felhasználásával szinte alig foglalkoztak Gragger Róbert tevékenységével és az általa életre hívott intézmények történetével. A Humboldt Egyetem magyar szemináriumának igen értékes, több szekrényben ötven esztendőn keresztül össze-vissza hanyódó, ezért szinte teljesen elfelejtett iratanyagát – benne Gragger hagyatékával – csak az előző esztendőben rendezte e sorok írója. (Az itt található dokumentumok pedig roppant becsek, hiszen a külföldi magyar kulturális és tudományos intézményekre vonatkozó iratok szinte maradéktalanul megsemmisültek az 1956-ban, a forradalom idején a Magyar Országos Levéltárat ért belövések nyomán keletkezett tűzben.)

A Gragger pályájával kapcsolatos – a hungarológia szempontjából – legfontosabb tények a következők: Gragger 1910 októberétől egy teljes tanévet töltött Berlinben, s már 1915-ben magántanári képesítést kívánt itt megszerezni magyar irodalomból. Az első világháború alatti német–magyar „fegyverbarátság” következtében azonban a magántanárságnál jóval

kedvezőbb pozíciót sikerült elnyernie. Johannes Bolte és Max Roediger professzorok javaslatára a porosz képviselőházban 1916. március 14-én tárgyalták a magyar nyelv és történelem tanszék berlini alapításáról szóló indítványt. Bár a „magyarság iránti rokonszenv” ily módon történt nyilvánítása csupán gesztusértékű cselekedet, azaz a szövetségesnek tett szinte kötelező (kultúr)politikai lépés volt, de a magyar kultúra és tudomány németországi megismertetése és fogadtatása szempontjából igen sokat jelentett e szándék gyors megvalósítása. A mindössze 29 esztendőes Gragger 1916 augusztusában – anélkül, hogy előtte habilitált volna – rendkívüli tanárrá nevezték ki Berlinben, s a magyar nyelv és irodalom szeminárium már ez év novemberében megkezdhette munkáját. (Magyarország határain kívül ez volt az első magyar tanszék a világon. Korábban magyar nyelvet és irodalmat egyedül a párizsi Sorbonne-on oktattak. Itt 1902-től a magyar származású Kont Ignác hirdetett magántanári előadásokat e tárgykörből, 1907 és 1913-ban bekövetkezett halála között pedig a magyar irodalomtörténet rendkívüli tanáráként működött.) Gragger példátlan ügyességét, szervezőképességét és diplomáciai érzékét bizonyítja, hogy kiváló német kapcsolatait kihasználva, a háborús viszonyok és az ebből adódó nehézségek közepette is fejleszteni tudta a tanszéket. Saját gyűjteményét is felajánlva gazdag könyvtárat hozott létre, 1917 novemberében megalakította a „Berlini Magyar Intézet Barátainak Egyesületét”, 1917 decemberében az addigi szeminárium Magyar Intézetté bővült, 1918 májusában pedig egy magyar lektorátust is fölállítottak. (Itt azután később olyan lektorok dolgoztak, mint Farkas Gyula, Moór Elemér vagy Keresztury Dezső.) Igazi sikertörténet – egy világégés közepete...¹

Az első világháború után már nem voltak ugyan olyan fontosak a tanszéket 1916-ban életre hívó politikai megfontolások, de a sikertörténet tovább folytatódott. Ennek, legalábbis részben, a két vesztes állam hasonló problémái, húszas évekbeli tudományos elszigeteltségük volt az oka. Gragger 1921-ben nyilvános rendes tanár lett. 1922-ben az intézetben finnugor osztály alakult, s török, valamint urál–altaji nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó szemináriumot is indítottak. Nem lehet véletlen, hogy az Intézet szakmai munkájáról és tudományos hivatásáról szólva

¹ Az Intézet megalakulásának és indulásának körülményeit kiválóan dokumentálja: Humboldt Universitát, Berlin, az Ungarisches Institut archívuma – a Magyar Szeminárium őrzésében-tulajdonában – (továbbiakban BUI), „Magyar Intézet (továbbiakban: MI), Előzmények 1915–1918”; „MI, Kiepités 1915–1918”; „Gragger tematikus” tételek.

először Gragger használta az „Ungarologie”, azaz mára meghonosodott és általánosan elfogadott formájában a hungarológia megnevezést. A porosz – később a német birodalmi – kultusztárca által fönntartott Intézet 1921-ben, a magyar kultuszminisztérium anyagi támogatásával, két sorozatot indított útjára: az *Ungarische Jahrbüchert* (megjelent 1921–1943 között, majd 1952-től, *Ural-Altäische Jahrbücher* címmel) és az 1929-ig 24 kötetben kiadott, szintén Magyarország művelődéstörténetére vonatkozó tanulmányokat közlő *Ungarische Bibliotheket*. Az Intézet archívumában Magyarországról és az utódállamokról szóló újság- és folyóiratcikket, broszúrákat, statisztikákat, térképeket és fényképeket gyűjtöttek és rendszereztek.²

A berlini Collegium Hungaricum 1924 őszi megnyitása elsősorban már annak eredménye volt, hogy Gragger tudománypolitikai koncepciója és minden akadályt legyőző gyakorlatiassága szerencsésen találkozott a magyar tudománypolitikát 1922 júniusától irányító és alapjaiban megújító kultuszminiszter, gróf Klebelsberg Kuno, valamint a porosz tudománypolitikát államtitkárként is irányító Carl Heinrich Becker elképzeléseivel. Klebelsberg és Gragger egymást inspirálva, Becker támogatását élvezve küzdött annak érdekében, hogy a porosz egyetemi hallgatókat fogadó Magyar Intézet mellett a Berlinbe magyar állami ösztöndíjjal küldendő és különböző szakterületekről érkező fiataloknak is legyen egy igazi, tudósokhoz méltó otthona, Collegium Hungaricum.³

Az először – éppen a berlini egyetem Magyar Intézetében és az ottani Collegium Hungaricumban megtestesülő igények és a gyakorlati tapasztalatok kapcsán – Gragger használta hungarológia kifejezés fogalmáról és

² Graggerről és az Intézetről: Carl Heinrich Becker emlékezése, valamint a Gragger biográfiai adatait és bibliográfiáját tartalmazó összeállítás, amelyekre mindmáig a leggyakrabban hivatkoznak: *Ungarische Jahrbücher*. Siebenter Band (Berlin–Leipzig, 1927.) 3–32; Schneider Márta: A Berlini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum = *Regio*, 1992/4. sz. Jól használható Gragger-életrajz: Bessenyei Ákos: Gragger Róbert (Bp. 1944.); Ezen kívül: László Tarnói: Versuch eines Porträts des Gelehrten und Wissenschaftsorganisations Robert Gragger. In: *Berliner Beiträge zur Hungarologie* 3 (Berlin–Budapest, 1988.); János Barta: Erinnerungen an Gragger. In: *Berliner Beiträge zur Hungarologie* 3 (Berlin–Budapest, 1988.); Carl Heinrich Beckers Konzept und Robert Graggers Ausführungen zur Gründung des Ungarischen Instituts in Berlin. In: *Berliner Beiträge zur Hungarologie* 7. (Berlin–Budapest, 1994.) 274–294; Gyula Décsy: Nachwort des Herausgebers: Dem 50. Band der Jahrbücher zum Geleit = *Ural-Altäische Jahrbücher* 50. (1978.) 187–196.

³ Bövebben ld.: Ujváry Gábor: „Tudós kolostor, csöndes kolostori kerttel.” A berlini Collegium Hungaricum története (1924–1944) = *Levéltári Szemle*, 1998/2. sz.

mibenlétéről hosszú ideje folynak – többnyire – meddő viták. Pontos, szabatos meghatározása – mint szinte valamennyi tudományágé, illetve azok részterületeié – csaknem reménytelen. Annál is inkább, mivel egyszerre több diszciplínát érintő fogalomról van szó. A kérdés kiváló (eszme)történeti összefoglalásának zárásaként Kósa László is kijelenti: „Végül ismét odajutunk, hogy... a hungarológia mint olyan, mint önálló tudományszak nem létezik, ellenben összefoglaló és szorosabb együttműködést feltételező elnevezése a magyar nyelv, kultúra és történelem kutatásának. A magyar múltat és művelődést, a magyar etnikumnak és környezetének viszonyát több tudományágazat együttműködésével, komplex megközelítéssel eredményesebb kutatni, mint széttagoltan.”⁴ Ezzel, a nem is oly régen született, többnyire elfogadott definícióval pedig a kályhához: a graggeri meghatározáshoz térünk vissza.

Emiatt is tűnik kissé (vagy talán nagyon is) komikusnak számomra annak állandó, hogy ne mondjam, lassan demagógiával határos hangoztatása: nem szabad a múltban, a múlton merengeni, teljesen fölösleges az onnan vett példákkal előhozakodni: a jövőnkre kell gondolnunk. Miközben természetesen részben egyetértek ezzel az állásponttal – hiszen annál mi sem természetesebb, mint hogy a jövőre kell gondolnunk –, egyben vitatkozom is vele. Amíg képtelenek vagyunk arra, hogy egy olyan új hungarológiai (kulturális, tudományos) rendszerben gondolkozzunk, amely meghaladva érvényteleníti a korábbi, nem szégyen, ha – talán megbocsáthatatlanul konzervatív módon, akár az avíttág bélyegét is magunkra véve, de – megkíséreljük az előző rendszert – hibáinak javításával és reformálásával – alkalmazni. (Ahogy azt a germanisztika, romanisztika stb. stb. teszi. Vagy ahogyan a már 100–150 évvel ezelőtti, a „legnagyobb kultúrnemzetek” alapította külföldi tudományos és kutatóintézetek működnek: eredeti alapszabályaikon, terveiken szinte mit sem változtatva.) Amíg nincsenek olyan, európai keretbe helyezett, megálmodott és részben megvalósított vízióink a kultúra és a tudomány jövőjéről, amilyenek Klebelsbergnek és Graggernek a saját korában voltak, sok mindenben lehet sajnálkozni és keseregni, csak azon nem, vajon miért tartunk szinte ugyanott, ahol, 125 esztendővel Klebelsberg születése (1875) és 75 esztendővel Gragger Róbert halála (1926) után. Tudjuk: a két világháború közötti társadalom szerkezete valóban korszerűtlen, szinte mindenben idejétmúlt volt. Ám tudjuk azt is: ennek ellenére, a kulturális-tudományos intézményrendszer viszont (legalább részben) európai színvonalú-

⁴ A magyarságtudomány kézikönyve (szerk. Kósa László). Bp. 1991. 42.

nak számított. És tudjuk azt is: a vesztes világháború és a trianoni döntéssel valóban életképtelennek szánt Magyarország néhány esztendő alatt képessé vált a csak igen kevesek által remélt konszolidációra, nemzetközi összehasonlításban pedig valamivel kedvezőbb volt nem egy mutatója, mint pl. az ötvenes–hatvanas években vagy – sajnos – akár napjainkban.)

Hogyan alakult ki tehát e máig tisztázatlan és máig a graggeri megközelítésen alapuló hungarológia-fogalom? Milyen értelemben használta ezt Gragger? Melyek voltak gondolati gyökerei? Hogyan próbálták meg a gyakorlatban – Klebelsberg Kuno nagyvonalú, az egész magyar kultúrpolitikát átformáló rendszeréhez illeszkedve – mindezt alkalmazni?

A hungarológia megszületésében a német tudománypolitika XX. század eleji elképzelései, ezen belül pedig elsősorban a külföld tanulmányozásának (Auslandsstudien) támogatása és előmozdítása játszott meghatározó szerepet. Az 1895/96-ban, illetve az 1910/11-ben a berlini egyetemen tanuló Klebelsberg és Gragger igen jól és behatóan ismerték a német tudománypolitika ez irányú céljait. Ugyanígy tisztában voltak ezzel a magyar tudománypolitika kivitelezésében és megvalósításában Klebelsbergnek segédkező tudósok, a kultuszminisztérium vezető munkatársai: az akkoriban rendkívül olvasott és komoly hatású, konzervatív kultúrfilozófus, Kornis Gyula és az egyik legtehetségesebb és legműveltebb magyar (tudományos és kultúr)közigazgatási szakember, Magyary Zoltán is.

Ahogy mindig, ekkor is nagy szerepet kaptak a személyes ismeretek, kapcsolatok és barátságok. Német részről ez a segítő – ahogy azt a kortársak közül sokan kissé sokat sejtetően, a homoszexualitás vádját sem mellőzve, mondták róla Graggerrel kapcsolatban: „testi-lelki” vagy „kebelbéli” jó barát – Carl Heinrich Becker volt. Becker Wilhelm von Humboldt és Friedrich Althoff mellett a klasszikus, mindig megújulni képes német tudománypolitika harmadik – egyben sajnos utolsó – nagy képviselője, a XIX. századi német hagyományok követője, egyben korszerűsítő és modernizáló alkalmazója. Goldzieher Ignác egyik legkedvesebb tanítványa, kiváló orientalista, elsőrangú tudomány- és kultúrpolitikus, Gragger Róbert legbensőbb bizalmasa és társa. A bonni egyetem professzora, 1916-tól a porosz kultuszminisztériumban a külföld tanulmányozásának (Auslandsstudien) a német felsőoktatásban történő bevezetésével-kiépítésével megbízott köztisztviselő, hamarosan az egyetemi ügyosztály vezetője, 1919-től pedig helyettes államtitkár. 1921-ben néhány hónapon keresztül, majd 1925–1930 között ismét porosz kultuszminiszter. A két világháború közötti időszak Európájának – Klebelsberg mellett – egyik legsikeresebb tudománypolitikusa. A magyar „ügyek”

legfőbb német támogatója, 1917-től a „Berlini Magyar Intézet Barátainak Egyesületének” elnöke.⁵ Gragger révén Klebelsbergnek és Magyarynak is sokat segítő „menedzser”. Becker 1925-ben Klebelsberg Kunót látta vendégül Berlinben, majd 1926-ban – Gragger társaságában – Budapesten tett hivatalos látogatást. Szerepe volt abban is, hogy 1925-ben, Gragger kezdeményezésére éppen Berlinben tarthatta alakuló ülését a Külföldi Magyar Tudományos Intézetek Szövetsége. (Tudomásom és a dokumentumok tanúsága szerint a sokat ígérő testületnek ez volt az egyetlen találkozója.) A Magyar Tudományos Akadémia ekkor elutasította ugyan a Becker tiszteletbeli tagságára vonatkozó kérelmet, ez a Becker-szintű tudós esetében sértés számba vehető döntés azonban inkább a javaslattevővel – a háttérben a „túlságosan is fiatal”, akkor 38 esztendőes Graggeral, az előtérben pedig az Akadémiát konszolidáló s talán éppen ezért nem szeretett Klebelsberggel – szembeni bizalmatlanság jele volt, nem pedig Becker tudósként szerzett érdemeinek megkérdőjelezését jelentette. Mindenesetre a korabeli tudományos-kulturális közállapotainkra, az Akadémia és a kultuszminisztérium közötti rejtett, sőt néha nyílt ellentétekre jellemző volt e határozat.⁶ Mint ahogy az is – s itt fordul „visszajá-

⁵ Barta János írja le, hogy Becker e minőségében is milyen sokat tett a Magyar Intézetért. A jelentős magyar állami támogatással megjelenő Ungarische Jahrbücher kiadását porosz részről pl. úgy „szponzorálta”, hogy miniszterként nagyiparosokat és befolyásos pénzembereket hívott meg tea melletti beszélgetésekre. A német gazdasági élet irányítói persze nagy megtiszteltetésnek vették, hogy a kulturális miniszter vendégei lehetnek. A „hátsó szándék” általában csak a búcsúzásokor derült ki, amikor is Becker arra kérte őket: sziveskedjenek támogatni az egyetem Magyar Intézetének működését... János Barta: Erinnerungen an Gragger. In: Berliner Beiträge zur Hungarologie (Berlin Budapest, 1988.) 13.

⁶ Megalakult a külföldi magyar tudományos intézetek szövetsége = Nemzeti Újság, 1925. május 24. Eckhart Ferenc, a kiváló jogtörténész – akkoriban a magyar kormány bécsi levéltári megbízottja – szerint a Szövetség célja a „külföldi intézeteink és tudományos téren működő egyes magyarok együttműködésének biztosítása. Ma már a magyar tudományos intézmények egész hálózatáról beszélhetünk.... Bécsben például akárhányszor hallom ezt a tudományos körökben szinte szállóigévé vált irigykedő megjegyzést: »Ha nekünk egy Klebelsbergünk volna!«...Berlinben gyűltünk össze, mert ott van az »Ungarologia« legrégebb és legnagyobb intézménye, a Gragger Róbert páratlan szervező tehetségét dicsérő Magyar Intézet... Tekintélye egész Németországban elismert és nem kerül ma szóba Németországban oly bennünket illető kérdés, melyben a berlini intézet a tudós érdeklődőknek és publicistáknak, kik gyakran fordulnak hozzá, felvilágosítást ne tudna adni. E mintaszerű intézmény létrejötte körül a porosz kultuszminiszternek, Becker Károlynak vannak a legnagyobb érdemei. A kiváló tudós, a mi Goldziherünk halála óta a leg-

ra” a dolog –, hogy a „lovagias” magyar tudóstársadalom Becker magyarbarátságát már miniszterségéről történt kényszerű lemondása *után* (hogy miért nem előtte, amikor ennek sokkal nagyobb hatása lett volna?) egyszerre három egyetem jutalmazta díszdoktorságával.⁷

első orientalista, a magyarok nagy barátja, minden magyar tudományos törekvés melegszívű előmozdítója. Neki, ki immár harmadszor áll a porosz kultuszminisztérium élén, köszönhető, hogy a porosz állam áldozatot nem kímélve a Magyar Intézetet a legelső egyetemi intézmények sorába emelte.

– Mivel hálálta meg a magyar tudományos világ Becker megbecsülhetetlen érdemeit? – kérdeztük Eckhart dr.-t.

– Azzal, hogy Akadémiánk ezt az elismert tudóst, akinél melegebb szívű barátja nincs a külföldön a magyarságnak, nem tartotta érdemesnek arra, hogy külföldi tagjai közé válassza, hanem, bár a múlt legeredményesebb kultuszminisztere, Wlassics Gyula báró és jelenlegi kultuszminiszterünk ajánlották megválasztását, megbuktatta őt. Miután a történeti szakosztály lelkesedéssel tagjai sorába választotta Beckert, aminek híre a berlini lapokat is bejárta, a <plénum>-ban költők, nyelvészek és természettudósok nem találták őt arra érdemesnek, hogy az Akadémia kültagjai sorába jusson. Megütközéssel vettük Berlinben ezt a szomorú és amint hittük, törekvéseinkre végzetes hírt.

– S mivel felelt Becker bukásának hírére?

– Lekötelező szívességgel fogadott bennünket s hogy kedvünkben járjon, az Operában és az Állami Színházban levő páholyát rendelkezésünkre bocsátotta és megígérte részvételét a berlini intézet magyar ballada-estjén, melyen Gragger Róbert Arany ballada-költészetét ismerteti és német diákok magyar népballadákat énekelnek. Becker sokkal nagyobb szabású tudós és kultúrpolitikus, semhogy szűklátókörű tájékozatlanok apró túsúrásai elkedvetlenítették volna a mi irányunkban.”

⁷ Ld. erről pl. Thienemann Tivadar bölcsészkarai előterjesztését Pécsen, magyar, illetve német nyelven, 1929. április 4-én (BUI, a Collegium Hungaricum iratai). Mivel Thienemann kiválóan foglalja össze Becker – magyar szempontból is mulhatatlan – érdemeit, a szokásosnál hosszabban idézek a dokumentumból:

„C. H. Becker porosz kultuszminiszter a napokban fogja megnyitni azt a fényes palotát, amely a berlini egyetem magyar intézetének új otthona lesz... Tisztelettel javasolom, tegyen a Tekintetes Kar a Kormányzó Úr Öfömlétségének előterjesztést, hogy C. H. Becker porosz kultuszminisztert a bölcsészettudományok honoris causa doktorává avathassa. Karunk eddig csak ritka alkalmakkor tett javaslatot erre a legmagasabb kitüntetésre... Ez a tudományos kitüntetés akkor is megokolt volna, ha C. H. Becker nem állana ma a német tudománypolitika élén.

C. H. Becker akkor került érintkezésbe a magyar tudománnyal, mikor a porosz kultuszminisztériumban átvette az egyetemi ügyek vezetését. Hogy a berlini egyetemen magyar tanszék szervezetett, elsősorban a tanszék első betöltőjének, Gragger Róbertnek érdeme: de Gragger Róbert minden buzgalma eredménytelen maradt volna, ha nincs, aki az ő terveit a német tudománypolitikában fölkarolja és megvalósításukat biztosítja. A magyar ügynek ez a barátja, aki segítőkézket nyújtott

Gragger Róbertnek... a porosz kultuszminisztérium akkori előadó tanácsosa: C. H. Becker volt. Mikor az egyetemi tanszék mellé porosz állami javadalmazással magyar intézetet kellett szervezni, megint Becker volt az, aki a gyakran ellentétes német egyetemi érdekek ellenére is érvényt tudott szerezni Gragger Róbert terveinek, és a magyar történelem legszomorúbb éveiben, mikor mindenki cserben hagyott, lehetővé tette, hogy a berlini egyetem magyar intézete az egyetemi szemináriumok keretein messze túlnövekedve a berlini egyetem egyik legnagyobb intézményévé növekedhessen. A magyarbarát porosz egyetemi szakelőadóból idővel kultuszálamtitkár, 1921-ben kultuszminiszter lett. Nem tudok rá példát, hogy felelős pozícióban lévő külföldi államférfi pusztán a magyar szellemi értékek iránt való spontán lelkesedésből olyan kitartóan és hathatósan támogatta volna a magyar érdekeket, mint azt a magyarbarát porosz kultuszminiszter tette. Az ő akarata érvényesült, mikor a berlini egyetem rendkívüli magyar tanszékét átszervezték rendes tanszéké, később is, mikor a tanszékét és az intézetet véglegesen rendszeresítették a porosz állami költségvetésben. Mikor Gragger meg akarta indítani intézetének folyóiratát, az Ungarische Jahrbüchert és megalakította a berlini magyar intézet barátainak egyesületét, a magyarbarát egyesület elnöki székét – ritka látvány – az aktív porosz kultuszminiszter foglalta el. Gyakran volt azóta Berlinben magyar ünnep, magyar előadás, legutóbb Babits Mihály tartott előadást az egyetemen – Becker miniszter, ha csak tehette, személyes megjelenése által mindig súlyt és jelentőséget adott a külföldön elhangzó magyar szónak... Mióta egyetemünk fennáll, ő volt az egyetlen külföldi felelős államférfi, aki érdemesnek tartotta egyetemünket felkeresni és megtekinteni...

Gragger Róbert barátsága volt kétségtelenül az a momentum, mely őt a magyar ügynek megnyerte. De ez a magántermészetű, tisztán személyes kapocs nem bizonyult volna elég erősnek arra, hogy a porosz kultúrpolitikában állandóan érvényesüljön, ha Becker magyar szimpátiáinak objektív alapjai nincsenek. Nem gondolhatunk itt politikai raisonra, mert ez semmiképp sem indokolhatná a porosz kultuszminiszter nyilvánvaló magyar rokonszenvét, voltaképp arról sem lehet szó, hogy Beckert az orientalista, ez az ő speciális szaktudománya vonzotta volna kelet felé és hozta volna közelebb hozzánk... Magyar szimpátiái a humanitásnak, ennek a tipikusan német művelődési eszmének és egyetemi gondolatnak forrásából fakadnak. A világháború nagy földrengései után ő is egyike azoknak, akik lelkük sugalmazása szerint a Békét, az emberek és népek kölcsönös megismerését és megbecsülését keresik. Ez a gondolat hatja át kultúrpolitikáját (ennek irányelveit kifejtette a Minervában megjelent, Budapesten tartott előadásában is). A népek szellemi együttműködését és kiegyenlítődsét nem egy »Cooperation Intellectuelle« széles és üres keretei között igyekszik életrehozni, hanem az egyetemi külföldi intézetek (Auslandstudium) által, úgy amint azt a berlini magyar intézet példásan megvalósította.

Becker magyar barátsága teherbíró próbáját állotta ki, mikor Gragger Róbert elhunyt. Graggerről ő mondotta az emlékbeszédet a berlini egyetem régi aulájában: megint azt merem mondani, soha magyar tudósról oly megértő és fölemelő emlékbeszédet külföldön nem mondtak, mint aminőt a porosz kultuszminiszter mon-

Becker kultúr- és tudománypolitikai elméleti írásai igen komoly hatást gyakoroltak a magyar tudománypolitikára. A külföldön való „kulturális propagandáról”, illetve a külföldet belföldön tanulmányozó stúdiók fontosságáról szóló gondolatai a hungarológia és a „magyar kultúra külföldi őrszemeinek” kialakulását segítették elő. A kultúrpolitika jelentőségéről vallott elképzelései – így a sokszor félreértelmezett és -magyarázott „kultúrfölény-elmélet” porosz-német változata, a kultusztárca „honvédelmi” szerepének hangsúlyozása – pedig sokban Klebelsberg kedvenc fordulatait előlegezték.

Kornis Gyula már 1921-ben fölfigyelt Becker egyik írására: „A világháborúban alulmaradt középeurópai népek a példátlan békeparancsok igájából való jövő szabadulásukat nem annyira a katonai erők fizikai hatalmától várják, mint inkább felsőbbes kultúrájuk megváltó erejétől. A mostani porosz kultuszminiszter, *C. H. Becker*, a németiség újjászületését és területi egyesülését a következő nemzedéknek a nemzeti kultúreszmények irányában való lelki átfarmálódásától reményli; hite szerint, ha a közép-európai németiség bármely államterületen él is, magát a német kultúrközösség, ugyanazon *Kulturnation* tagjának érzi, ez magától megteremtí idővel a *Staatsnation*-ná való területi egyesülést. Hazánk csodálatos földrajzi egységén kívül a mi jövő reménységeink igazolására is a leggyakrabban hangoztatott s leghatékonyabb érv a ma-

dott... A porosz miniszter akarata lehetővé tette azt, ami kezdetben lehetetlennek látszott, hogy a berlini tanszéket Gragger után is magyar tudós töltsé be és Gragger szellemi öröksége magyar kezekbe kerüljön. Volt Gragger Róbertnek egy merész, megvalósíthatatlannak látszó terve...”, hogy a Collegium Hungaricum otthona melletti Knobelsdorff-palotát a magyar intézetnek megszerezze. „Igaz, hogy a berlini egyetem egyetlen régi vagy új intézetének sem jutott ily fényes régi kastély, aminőt ő akart megszerezni magyar intézete számára; az akadályok leküzdhetetlennek látszottak, de ő kitartóan küzdött ezért az elérhetetlennek látszó célért és ezzel a kedvenc, meg nem valósított gondolatával szállt sírba. Gragger terve azóta valóra vált. A magyar intézet 17 tágas terme a napokban fog megnyílni e fényes palotában, melyet a porosz állam e célra teljesen átalakított és berendezett. A berlini egyetem egyetlen intézetének nincs ilyen otthona, mint a magyarnak, sőt, azt is mondhatjuk, egyetlen magyar bölcsészeti intézet vagy magyar szeminárium sem veheti föl a versenyt a berlini magyar intézettel... Hogy mindez így megvalósulhatott, soha el nem múló érdeme és örök emléke lesz a porosz kultuszminiszter személyeken és politikai érdemeken túlnövekedett eszményi magyar barátságának.”

gyarságnak a balkáni népekkel szemben való kultúrfölénye, az ezeréves egységes kultúra történeti ereje.”⁸

Kornis kissé durva, de a lényegét jól kitapintó Becker-interpretációja – ha szelídebb formában is, de – Klebelsbergnél szintén, immár az eredetit átértelmezett saját gondolatként, újra és újra megjelenik: „A világtörténelem útján négy gépkocsi robog. Az egyik gyorsítja az ütemet, de a három másik gépkocsi utána jön és már harsonajelt ad, mert kerülni akar. Erre a másik három gépkocsira az van írva: Románia, Szerbia és Csehország. Arra a kocsira pedig, amely gyorsít, az van írva: Magyarország. Kérdem t. Ház, akadhat-e jó hazafi, aki vállalja a felelősséget azért, hogy ez a három másik kocsi a világtörténelem végzetes országútján mellettünk elrobogjon és minket elhagyjon, porfelhőbe borítva bennünket. Ha ezt akarják, igen t. uraim, ehhez más kocsivezetőt keressenek, mert én egy kultúrpolitikai Nagymajténynak, Világosnak fegyverlerakó közoktatásügyi minisztere sohase leszek. Én nem hozhatom fel a magam védelmére Trianont. A politikai Trianonba be[le] kellett mennünk, de a kultúrpolitikai fegyverletétel önkéntes lenne.”⁹ De ugyanígy találkozunk a „kultúrfölény-elmélet” későbbi igenlésével a klebelsbergi politikát nem mindenben követő és néha bíráló Móra Ferencnél¹⁰ vagy Hóman Bálintnál is.¹¹

⁸ Kornis Gyula: Kultúra és politika. Tanulmányok (Bp. 1928.) 42. o., a „Kultúrfölényünk kérdése” (1921) című tanulmányból.

⁹ Az idézet az 1927/1932. évi országgyűlés képviselőházi naplójának 12. kötetéből (1928. május 4-én a kultusztárca költségvetési vitájában elmondott beszédéből), a 106. oldalról való.

¹⁰ Móra Ferenc: Kultúrfölény (In: Hannibál föltámasztása. Ezek az évek 1914–1933 Bp. 1981) 163–164. o. Az 1927-ben született publicisztikában írja Móra:

„Hogy frázis a kultúrfölényben való bizakodás? De hát mondják meg az urak, kiben, miben bízunk, melyik az önök archimédesi pontja? Mi maradt épen, mi az: ami össze nem omlott, melyik árunk az, amelyikkel gyanútlanabban juthatunk be a világ boltjaiba, mint a kultúránk, s melyik fundamentum az, amelyikre idebent biztosabban föl lehet építeni a magyar jövődöt, mint az, amit a lelkekbe vetünk?...

Talán sokkal hamarabb lábra állhattunk volna a biblikus katasztrófa után erősebb kultúrával, mint ameddig így bukdácsoltunk, ötven éven át a delegációkba ölvén a pénzünket a kultúra helyett.

Talán... Hanem egyben biztos vagyok. Államférfiak és hadvezérek már sokszor tettek tönkre országokat. Halbiológusok még soha. Azt megengedem, hogy a balatoni halbiológiai állomás sokba került. De annyiba semmi esetre sem, mint a háború egyetlenegy órája.

Klebelsberg miniszter úrral én soha nem beszéltem. De egyszer hallottam beszélni, s akkor úgy tapsoltam neki, vagy tán még jobban, mintha én is rá szavaztam

Úgy hiszem, ez teljesen érthető is. A több évszázada vágyott önállóságát – szörnyű áron, az ország szétszaggatását eredményező módon – visszanyert Magyarországot az utódállamok minden tekintetben igyekeztek elszigetelni. E törekvésük politikai és gazdasági szempontból lehetett csak igazán sikeres, kulturális téren – már csak az utódállamokban maradt magyarok százezrei miatt is – sokkal kevésbé. A világos fejjel gondolkodók előtt épp ezért nyilvánvaló volt, hogy a szinte teljes, kényszerű körbezártságból a kultúrpolitika terén lehet a legkönnyebben kitörni. Úgyanígy egyértelmű volt az is, hogy a korábbi, szinte egyeduralkodó „államnemzet”-értelmezéssel szemben – ahogy azt Kornis Gyula Becker nyomán vallotta – a „kultúrnemzet” fogalmával kell és lehet operálni. Annál is inkább, mivel ebbe a kultúrnemzetbe a magyarság trianoni határokön kívül került „nemzetrészei” is beleérthetőek és beleértendőek voltak. Éppen emiatt – no meg azért, mert ezt felismerve (kivételesen) a megfelelő ember, Klebelsberg Kuno került a megfelelő helyre – a kultúrpolitika szerepe rendkívül felerősödött, állami támogatása megsokszorozódott. Nem csak a sok országba szétszóródott magyarság egységes „kultúrnemzet”-kénti elismertetése és összetartása volt a feladat, hanem – s

volna a követválasztáson – pedig én nem vagyok tapsikolós ember, s leginkább csak az unokámnak szoktam tapsikolni, akinek a politikájával igazán mindenben egyetérték. A miniszter úr azt mondta, hogy mi nagyon drága helyén lakunk Európának, valamikor karddal verekedtük ki magunknak ezt a helyet, ma azonban már ez a jogcím nem elég. Világrészünk többi lakói elvárják tőlünk, hogy ezen a drága helyen, Európa belvárosában, a kultúra szalmás viskói helyett európai palotákat emeljünk. Hát ennek tapsoltam én szívből és tapsolok ma is. Új világ készül a régi helyén, el is fog jönni, ha még oly illusztris két magyar főrend áll is elébe, és ebben az új világban csak az a nemzet kaphat lakhatási engedélyt, amely a maga képét viselő európai kultúrával fizet érte.”

¹¹ Hóman Bálint: Magyar sors – magyar hivatás (Bp. 1942.) 264. o. A „Kultúrfőlény”-ről szóló gondolatok 1926-ból származnak: „A történelem számos példája – így a sedani vereség után főnixként feléledt Franciaország s a világháború és a forradalmak pusztításait átélte Németországnak a kultúra erejénél fogva egyre növekvő súlya és tekintélye – bizonyítják, hogy a harcban elbukott, fegyveres erővel letiport nemzetek újraeledésének, a jövő fejlődésének alapfeltétele, egyetlen biztos eszköze a művelődési színvonal fenntartása és magas fokra emelése. A történelem tapasztalatai bizonyítják, hogy a magas kultúra intézményeinek kiépítésével nemcsak a tudomány exkluzív céljait szolgáljuk, hanem a tiszta tudomány eredményeit értékesítő közműveltséget és közgazdaságot is, mert minden nemzeti művelődés alapja és leglényegesebb része a fejlődésre képes nemzeti tudomány. Fájdalommal és szégyenkezve halljuk ezért a tudományt luxusnak minősítő régi felfogást újra felhangzani...”

ezt ismét csak helyesen érzékelte Klebelsberg – a dualizmus idején fokozatosan romló külföldi megítélésű (sőt sokszor egyáltalán nem is ismert) magyarság imázsának javítása, a legjobb értelemben vett külföldi kulturális propaganda beindítása és működtetése. Ha pedig így értelmezzük – s szerintem csak így szabad – a „kultúrfölény”-elméletet, ma is vállalható, sőt, ne adj’ Isten, megkockáztatom: kifejezetten modern gondolattal van dolgunk.

Visszatérve a hungarológiához és a német hatásokhoz: Németországban – időben már felkészülve a háború utáni helyzetre, bármi legyen is majd a világ nagyhatalmainak egymásnak feszüléséből – 1916-tól kezdődően mind többet és többet értekeztek a külföld tanulmányozása, az „Auslandsstudien”-ek fontosságáról és jelentőségéről. E tárgyban az egyik legalaposabb elemzést 1917-ben éppen Carl Heinrich Becker írta „A porosz kultuszminisztérium emlékirata a külföld tanulmányozásának támogatásáról” címmel. Ebben Becker – elsősorban praktikus, azaz gazdasági és állami érdekekre és a német világpolitikai helyzet erősítésének céljára hivatkozva – kijelentette: minden német egyetemista kötelességének kell érezze, hogy bizonyos államtudományi képzettségre szert téve állást tudjon foglalni a világpolitika és a világ gazdaság komoly kérdéseiben. Aki pedig képes elmélyedni valamely más kultúrában, nyilván egészen másként fogja a világ nagy összefüggéseit szemlélni; még a napilapok külföldi tudósításait is más szemmel olvassa majd. Ezért kell a politikai gondolkodást iskoláztatni, a fiatal németeket pedig politizálni. A külföld tanulmányozása több szakterületre is kiterjed: nem csak filológiai, azaz nyelvi képzettséget, hanem ezen túl mindenekelőtt államtudományi, történelmi és földrajzi ismereteket igényel. Rajta keresztül jobban megérthetjük saját nemzeti kultúránkat is, sőt, ez a leghatásosabb eszköz arra, hogy ennek értékeit – szembesülve a külföldi tapasztalatokkal – megérthessük.¹²

¹² Carl Heinrich Becker: Internationale Wissenschaft und nationale Bildung. Ausgewählte Schriften (Hrsg. und eingeleitet von Guido Müller) (Köln, 1997) „Die Denkschrift des preußischen Kultusministeriums über die Förderung der Auslandsstudien” (1917). 182–183. Az emlékirat – Becker szerzőségének említése nélkül, nem teljesen azonosan az előbbi, szerkesztett formával – eredeti megjelenésére: Die Denkschrift des preußischen Kultusministeriums über die Förderung der Auslandsstudien = Internationale Monatsschrift für Wissenschaft Kunst und Technik, 11. Jahrg. H. 5, 1. Februar 1917. Gragger Róbert Apponyi Albert kultuszminiszternek, Berlin, 1916. július 20. (BUI, MI, Kiépités, 1915–18). Gragger Róbert Apponyi Albert kultuszminiszternek, Berlin, 1916. szeptember 15. (BUI, MI, Kiépités, 1915–18).

Gragger éppen az „Auslandsstudium” iránti érdeklődés növekedését fölismerve és érzékelve érvelt a berlini egyetem magyar tanszékének megalapítása mellett: „A berlini magyar tanszéknek két irányban van missziószerű hivatása. Egyrészt a magyar kultúra legértékesebb részének lesz tolmácsoló szerve Németország legnagyobb egyetemén, s ez idő szerint német részről egyetlen hivatalos képviselote szellemi életünknek. Missiója lesz: nyelvünk, kultúránk múltjának és jelenének ismertetése a német közönség előtt... Szélesebb körök előtt is tárgyiasan, adatokkal kell majd igazolnia, hogy a magyarságot joggal külön hely illeti meg az európai kultúrában, mint amilyent, nagyrészt nyelvi elszigeteltsége miatt, eddig juttattak neki... El kell érnie azt, hogy tudományos világunk *magyar nyelvű* (kiemelése az eredetiben, U.G.) munkássága is felhasználtság és megfelelő helyet kapjon a német tudományos produkcióban... Éber figyelemmel kell kísérnie, hogy a német iskolákban többet és helyesebbet tanítsanak hazánk múltjára, jelenére, helyzetére és életére vonatkozólag s e tekintetben mintegy közvetítő kell hogy legyen a német közoktatásügy és a magyar kultusz kormány között, mint ez utóbbinak is exponense... Nem kevésbé jelentékeny feladatokra van hivatva a magyar egyetemi élettel szemben. Négyszáz év óta magyar egyetemi hallgatók száza keresik fel évenként Németország egyetemeit s újabb időkben különösen sokan éppen a berlinit. Számos nyoma van annak, hogy a múltban is érezték a magyar hallgatók összegyűjtésének, támogatásának szükségét... Az újabb korban sajnos teljesen elhanyagolták ezen szervezetek ügyét...”¹³ Nem sokkal később kijelenti: „Az új intézetnek célja lesz, hogy módot nyújtson a berlini egyetem hallgatóinak és a tudomány más

Gragger Róbert: Egy „Berlini Magyar Tudományos Intézet” létesítésének szükségességéről, 1917. október 17. (BUI, CH, Vegyes 1920–1944). Gründungsfeier der Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts am 24. November 1917 (BUI, MI, Gesellschaft der Freuden des Ungarischen Instituts, Gründungssitzung 1917, Sitzungen 1921). Gragger üdvözlő beszédéből, melyet saját fordításomban közlök: Zusammenfassungen führt, die im wesentlichen mit gewissen großen Kulturkreisen zusammenfallen. Diese Neugruppierung spezieller Zweige der großen alten Wissensgebiete zu neuen Einheiten ist auch sonst zu beobachten und zu begreifen; denn nur so kann unsere Wissenschaft davor bewahrt werden, in Spezialstudien zu zerfallen... Einer der Wege zu diesem Ziel sind auch die Auslandsstudien, insofern sie das geistige Interesse... wieder zu den großen Zusammenhängen einer nationalen Kultur zurückführe und gerade durch den Kontrast mit dem Ausland dem gebildeten Deutschen die Werte seiner vaterländischen Kultur zum Bewußtsein bringen.” (527.)

¹³ Gragger Róbert Apponyi Albert kultuszminiszternek, Berlin, 1916. július 20. (BUI, MI, Kiepités, 1915–18).

művelőinek a magyar nyelvtudomány, irodalomtörténet, politikai történelem, kultúrtörténet, művészettörténet művelésére. Célja lesz továbbá a magyar nyelv ismeretének minél szélesebb körökben való terjesztése.”¹⁴

1917 őszén pedig Gragger már teljesen a Becker által az „Auslandsstudien”-ek céljáról mondottak szerint vallja: „Csak most kezdi a külföld Magyarországot teljes erejében megismerni. A világháborúnak kellett jönnie, hogy a magyar nép elfoglalhassa azt a tisztelt és becsült helyet Európa többi nemzeteinek közvéleményében, amely nagyságánál és erejénél fogva megilleti... Magyarország történelmének, irodalmának, állami és jogi viszonyainak éppen olyan ismereteseeknek kell lenniök minden művelt európai előtt, mint bármely más hatalmas kultúrállam életviszonyainak... Magyarországnak a jövőben nem szabad megelégednie azzal, hogy csak a többi európai államok mellett folytassa életét, nem szabad többé visszasüllyednie elszigeteltségének eddigi állapotába.” Emiatt javasolja, hogy a magyar szemináriumot Berlieni Magyar Tudományos Intézet építsék ki (e javaslata, mint láttuk, hamarosan, már 1917 decemberében meg is valósult), egyben arra is fölhívta a figyelmet: egy berlini magyar diákokotthon alapítására is szükség volna: „Ennek a Berlieni Magyar Tudományos Intézetnek az volna a feladata, hogy tervszerű munkássággal a hazánkról való ismereteket, a magyar nemzet életnyilvánulásait a német néppel és a többi külfölddel közvetítse... Másrészt az alapítandó <Berlieni Magyar Tudományos Intézet> a magyar diákok külföldi tanulmányait fogja előmozdítani. Ezért a Magyar Tudományos Intézethez egy magyar tanulmányi és diákokotthon volna kapcsolandó. Néhány tanulmányi év Berlinben, a szigorú német szellemi nevelés jótékony hatása alatt tanuló ifjúságunknak és nagy élethivatásunknak – a magyar állam megerősítésének és előbbrevitelének – a legnagyobb mértékben használna.” Rendkívül igényes programjában, amelynek kivitelezése életcéljává vált, megemlíti azt is: az iskolaköteles korú berlini magyar gyermekek részére – a magyar kolónia létszáma akkoriban 15.000 fő körüli volt! – egy magyar iskolát kellene fölláttatni, ahol a német iskolákban tanult anyagot magyar szempontból egészítenék ki. „A Magyar Tudományos Intézet fő törekvései azonkívül többféle más fontos célt is zárnak magukba: 1) A Magyar Szemináriumban már megalapított magyar nyelvtudományi, irodalmi, történelmi, állam- és jogtudományi és közgazdasági szakkönyvtár jelentékeny kibővítését; 2) egy levéltárnak a létesítését, amely kézírato-

¹⁴ Gragger Róbert Apponyi Albert kultuszminiszternek, Berlin, 1916. szeptember 15. (BUI, MI, Kiépítés, 1915–18).

kat, újságcikkeket, kisebb nyomtatványokat és más híryanagot, mint levelezéseket, fényképfelvételeket, diapozitívokat, térképeket stb. tartalmazzon; 3) egy folyóirat kiadását, amelyben a Magyar Tudományos Intézet egész tevékenységével a nyilvánosság elé lépne, és amely a magyar tudomány és művészet különböző terein megjelent legkiválóbb alkotásokról, valamint a fentebb említett előadásokról számolna be. Ebben a folyóiratban jelennének meg a Magyar Szemináriumban, illetőleg a Magyar Tudományos Intézetben vagy ennek megbízásából írt tudományos dolgozatok. Terjedelmesebb munkák a Magyar Tudományos Intézet segítségével önálló könyv alakban jelennének meg; 4) egy értesítő, közvetítő és fordító hivatal létesítését, amely minden tudományos kérdésben felvilágosítást nyújtana és jelentékeny magyar művek lefordításáról gondoskodnék, hogy azokat a külföldi olvasóközönségnek is hozzáférhetővé tegye. Különösen ezáltal nyerne hatékony támogatást Magyarországnak az a törekvése, hogy a külföld jobban ismerje és értse meg.”¹⁵

A Berlini Magyar Intézet Baráti Egyesületének megalakulásakor, 1917. november 24-én, ez irányú terveit már egyenesen azzal indokolja, hogy azok tökéletes összhangban vannak a Közép-Európa-gondolattal – finom utalás ez az általa egyébként személyesen is jól ismert Friedrich Naumann 1916-ban megjelent kötetére – és a porosz kultuszminisztériumban a külföld tanulmányozásának támogatásáról megfogalmazott tervekkel. Azaz Becker elképzeléseivel. Annak a Beckernek az elképzeléseivel, aki – ezek után sejtethetjük, talán nem véletlenül – a Magyar Intézet Baráti Egyesületének az első elnöke, a Magyar Intézetnek pedig lelkes támogatója volt... Gragger az intézet feladatait körvonalazva már későbbi hungarológia-konceptiójának alapját is megfogalmazza: az intézetnek a magyarsággal kapcsolatos nyelvészeti, történelmi, jogi- és államtudományi, közgazdasági, valamint irodalmi-művészeti ismeretekkel kell foglalkoznia, valamint – tudósok és hallgatók csereutazásai révén – a két ország közötti közeledést kell szolgálnia. Emiatt Berlinben egy magyar kollégiumot is működtetni kell majd.¹⁶

¹⁵ Gragger Róbert: Egy „Berlini Magyar Tudományos Intézet” létesítésének szükségességéről, 1917. október 17. (BUI, CH, Vegyes 1920–1944).

¹⁶ Gründungsfeier der Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts am 24. November 1917 (BUI, MI, Gesellschaft der Freuden des Ungarischen Instituts, Gründungssitzung 1917, Sitzungen 1921). Gragger üdvözlő beszédéből (saját fordításomban): „Összhangban a régi Közép-Európa-gondolattal és a porosz kultuszminisztériumnak a külföld tanulmányozásának támogatásáról kialakított prog-

A gyaníthatóan szintén Becker összeállította, 1918 körül keletkezett emlékirat a keleti nyelvek szemináriumának reformjáról már egyenesen követendő példaként jellemezte a Magyar Intézet tevékenységét: „A Magyar Szeminárium létrejöttével egy sok tekintetben mintaszerű, kiválóan felszerelt intézet alakult, amely a megnyitása óta eltelt években hatékonyan és jelentősen támogatta a finnugor kultúrkörrel kapcsolatos tudományos munkát.” Itt olvashatunk először arról – s hogy Gragger eredeti terve is ez volt, nyilvánvaló, hiszen 1922-ben éppen emiatt alakított finnugor osztályt az intézeten belül –: nem csak a magyar, hanem az egész finnugor kultúrkör megismertetése célja az Intézetnek.¹⁷ Gragger egyéni, személyi és tudományos ambíciói tehát szerencsésen találkoztak a porosz kultúrpolitika céljaival, a későbbiekben, Klebelsberg Kuno miniszterségének kezdetétől pedig a magyar tudománypolitika messzire tekintő és nagyravágyó terveivel.

Az egyéni ambíciók persze – azok az idők talán ebben is szerencsésen különböztek napjainktól – egyéni áldozatkészséget is feltételeztek és jelentettek. Gragger pl. igen gazdag, kb. 10.000 kötetes könyvtárát ajánlotta fel 1916-ban, még a magyar szeminárium megalakulása előtt, az intézménynek.¹⁸ Ennek meg is lett az eredménye: a könyvtár állománya egyre növekedett, a harmincas évek vége felé már kb. 40.000 kötetes volt, ma pedig több mint hetvenezer kötetes: a Kárpát-medencén kívül a hungarika-anyagokat gyűjtő könyvtárak között a legnagyobb.

Nem csoda hát, hogy a húszas évek elejétől a berlini Magyar Intézetet mint az egyetem egyik legjobban működő, kiválóan felszerelt tanszékét, az „Auslandsstudium” egyik mintaműhelyét emlegették. Magyary Zoltán 1924-es emlékirata szerint az intézet programja „az eredeti feladaton: nyelv és irodalom kívül kiterjeszkedett az egész magyar kultúra, sőt a

ramjával fogalmazódott meg az a terv, hogy egy Magyar Tudományos Intézetet alapítsanak Németországban, Berlin székhellyel.”

¹⁷ Denkschrift über die Reform des Seminars für Orientalische Sprachen in Berlin (h., é. n.) Az idézetet magam fordítottam.

¹⁸ Auszug aus den Akten des Preussischen Kultusministeriums (1916–1920) (BUI, MI, Vorgeschichte 1915–1918): Der Rektor der Berliner Universität an das preuss. Kultusministerium. Berlin, 18. 8.1916.: „Gragger professor Budapestról közölte velem, hogy a magyar szeminárium rendelkezésére bocsátja közel tízezer kötetet számláló könyvtárát, és hogy a magyar királyi kormány biztosította őt arról: támogatást nyújt ahhoz, hogy a könyvtár állománya duplájára növekedhessen. Ezért egy helyiséget kér a könyvtár, egy másikat pedig a szeminárium számára az egyetemről.” (Saját fordításom.)

magyarral rokon népek kultúrájának művelésére is.” Ez összhangban van az „Auslandsstudien” szervezésével, melyről Becker terjedelmes emlékiratot készített. „A kérdéssel [mármint az „Auslandsstudium”-mal] tudományos alapossggal és elmélyedéssel kívánnak foglalkozni, és ez teszi szükségessé, hogy a külföldi kultúrákkal azok egészében történelmi és földrajzszociológiai alapon foglalkozzanak.” E célnak leginkább a Gragger-féle intézet felel meg. „Ez az általános elismerés és tekintély, amelyet Gragger eddigi működésével szerzett, ma már gyümölcsözők, és további terveinek megvalósításában az irányadó tényezők bizalmát és odaadó támogatását biztosítják részére... Ma már az a helyzet Poroszországban, hogy Graggernek, vagy magyar tudósoknak előadására bármikor nagy és előkelő hallgatóság gyűl egybe, és komoly körök Magyarországra vonatkozó kérdésekben felületes információkkal nem érik be, hanem alapos és szakszerű tanulmányért a magyar intézetet keresik fel.”¹⁹ Becker pedig egy interjú során úgy vélte, miközben: „Egész új szintet kapott beszéde, amint valami különösen meleg és szokatlan lelkesedés hangján erre (t. i. az intézetre, U.G.) terelte a szót. – A berlini egyetem magyar intézete – mondotta – igazi mintaintézet, amely párját ritkítja hasonló tudományos intézetek sorában. Bámulatosan rövid idő alatt jött létre, s ma már meglepően tökéletes felszereléssel és dús anyagával a magyarság kultúrájának méltó ábrándozásait nyújtja. Nemcsak a nyelv és irodalom területét műveli, hanem a magyar történelemmel is foglalkozik. Fő feladatának tekinti a magyar szellemnek minden téren való megnyilvánulását kutatni és ismertetni.... <És mindez Gragger professzor érdeme,> folytatta lelkesen az államtitkár. S amit ezután róla mondott, az csupa dicsérete és magasztalása ennek a kiváló magyar férfinak, akit különben a személyes vonatkozások kapcsán is a legszeretreméltóbb emberek egyikének ismert meg.”²⁰

A berlini egyetem Magyar Intézete a Becker és Gragger megálmodta és a gyakorlat követelte „hungarológia”-konceptió alapján működött. Gragger nemcsak az Intézetnek, de a Collegium Hungaricumnak is „mindenesé” volt. 1925 májusában ő foglalta össze a külföldi magyar intézetek külföldi és hazai feladatait is. E szerint: „1) A külföldre irányuló működés: a) a külföldi magyar tudományos intézményeknek szigo-

¹⁹ 1924. augusztus 8.: Magyar 16 gépelt oldalas emlékirata a miniszternek a berlini Collegiumról (BUI, a Collegium Hungaricum iratai).

²⁰ Veszélyben a német tudomány... Az Ellenzék berlini munkatársától = Ellenzék (Kolozsvár), 1923. január.

rúan tartózkodniok kell mindennemű politikai és propagandisztikus tevékenységtől és csakis tudományos és ismeretterjesztő működésre vannak hivatva... b) Minden intézmény csakis saját működési körének elmélyítésére törekszik... c) Elsőrangú fontosságú az ungarológia intenzív művelése, ill. az idevágó összefoglaló munkáknak nyugati nyelven való megírása és megjelentetése. Különösen nagy súly helyezendő az egyes nemzetek Magyarországgal való kapcsolatainak tudományos feldolgozására ... d) Rendkívül sajnálatos, hogy a Magyarországgal szomszédos népekkel való kapcsolatok tudományos feldolgozása hiányos, és ezért a Szövetség múlhatatlanul szükségesnek tartja, hogy a hazai illetékes tényezők megfelelő tudományos szakerők kiképzéséről gondoskodjanak és ezeknek a külföldi tudományos intézményekbe való bekapcsolását lehetővé tegyék. e) A külföldre való hatás szempontjából fontos a tudományos orgánus. Ezen célból minél intenzívebb szellemi támogatást kell nyújtani az Ungarische Jahrbüchernek és a Revue des Etudes Hongroises-nak... f) Szükség van tudományos és ismeretterjesztő előadások megtartására és már ilyen irányban működő egyesületekbe való bekapcsolódásra... g) Törekedni kell arra, hogy a külföldi tudományos intézményekben talajt nyerjünk (előadási megbízás, venia legendi, lektorátus által). h) E törekvések előmozdítására szükség van magyar nyelv- és olvasókönyvek, szótárak stb. megírására. i) Állandó közvetlen kapcsolatot kell létesíteni a külföldi tudományos élet kimagasló képviselőivel és érdeklődésüket mindenképpen az ungarológia iránt felkelteni. k) (sic!) A működési helyen megjelent és megjelenő tankönyvek és lexikonok felülbírálandók, lehetőleg anyaggal ellátandók, illetőleg gondoskodni kell arról, hogy esetleges tévedések kijavíttassanak és hiányok pótolttassanak. 2. Hazai vonatkozású működés: a) Történjék gondoskodás arról, hogy egyes szakkörökben, melyeknek ma a magyar tudományos életben képviselőik nincsenek, megfelelő szakerők képeztesse ki... b) Különös gondot kell fordítani az egyes külföldi tudományos intézményekbe /collegiumokba/ kiküldendő tagok nyelvi előképzettségére... c) A hazai vonatkozású működés intenzívebbé tételének szempontjából a Szövetség elhatározta, hogy volt tagjaival is állandóan fenntartja a kapcsolatot és ezért Budapest központtal egy szervezetet létesít...”²¹

Kevés olyan sikeres kultúrdiplomataja volt tehát Magyarországnak, mint a berlini egyetem Magyar Intézetének első vezetője, az ottani Collegium Hungaricum első igazgatója és – Klebelsberg oldalán – alapítója,

²¹ OSzKK Levelestár – Gragger Róbert Magary Zoltánnak, 1925. május 20.

Gragger Róbert. Tanár, tudós, tudományszervező, menedzser s nehéz lenne fölsorolni, még mi minden volt egy személyben.²² 1926 októberé-

²² Gragger önéletrajza (BUI, MI, Gragger iratai, Életrajzai) 1926 októberéből. A dokumentumot – érdekessége és fontossága miatt is – eredetiben idézem:

„Lehrstuhl an der Universität Berlin.

Vom Auswärtigen Amt erbetene Informationen über G. Der deutsche Botschafter in Wien von Tschirschky teilt Kgl. Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten in Berlin Bericht des Deutschen Generalkonsulats Budapest (Graf Fürsberg) mit. (Sehr günstig.)

19. II. 1916 Prof Roediger an J. Bolte, Bericht über Graggers Tätigkeit. 10. III. 1916 Antrag Aronsohn und Genossen an das Abgeordnetenhaus, an der Universität Berlin baldigst einen Lehrstuhl für ungarische Sprache und Geschichte einzurichten. 17. III. Der Präsident des Abgeordnetenhauses Graf Schwerin-Löwitz teilt dem Kgl. Staatsministerium den Antrag mit. 20. III. Antrag in der Plenarsitzung angenommen. Warme Begrüssung der ungarischen und deutschen Presse. 18. VIII. 1916 Ernennung zum a.o. etatmässigen Professor für ungarische Sprache und Literaturgeschichte. Gleichzeitig ernannt als Direktor an ein an der Universität zu errichtendes Seminar für ungarische Sprache und Literatur. 21.I. 1921 zum ordentlichen Professor ernannt.

Seminar. 19. VIII. 1916 bekommt er die Räume Behrenstr. 70 (2 Räume) zugewiesen. Jährlicher Etat des Seminars 200.

Am 9. XI. bittet er um weiterer Räume, man weist ihm am 30. X. (sic!) einen weiteren als Direktorzimmer zu. Am 22. III. 1917 berichtet er über seine in den Osterferien abzuhaltenden Abendkurse Geheimrat Becker, er hätte 84 Schüler.

11. X. 1917: Denkschrift an das ungarische Kultusministerium über die Errichtung eines Ungarischen Instituts. – Das Seminar wird zum Institut.

9. X. 1918. Lektorat für ungarisch (Dr. Koszó).

1920. Übersiedlung des Instituts nach Dorotheenstr. 6.

1922 im Frühjahr gründet er die finnische und uralaltaische Abteilung des Instituts, 1923 die estnische Abteilung und Finnland ein Vorbereitungskomitee zur Gründung einer Gesellschaft der Freunde der Abteilung Finnland. Er bekommt die Räume des musikhistorischen Seminars und bringt dort diese Abteilungen unter.

1924 Verbindungen mit Russland (Prof. Rjzanov), 1925 mit P. Jakovlev und Prof. von Oldenburg. Kommission der Akademie für das Studium Osteuropas.

Bibliothek.

Am 18. VIII. 1916 teilt er dem Rektor mit, dass er seine aus ungefähr 10.000 Bänden bestehende Bibliothek einer ungarischen Seminarbibliothek zur Verfügung stellen will. Geschenke der Preussischen Staatsbibliothek, der Bibliothek der Nationalmuseums, der Behördenbibliotheken in Ungarn und von Privaten. 1921 erhält das Institut die »Ungarn-Bibliothek« aus Halle (Hungarica, Manuskripte des Rotarides, Slavica).

1922/23 Zuwachs 3519 Bände (bes. die finnische Abteilung).

ben, 39 éves korában bekövetkezett halála ezért tűnt pótolhatatlan veszteségnek. Ma már tudjuk, valóban az volt. Senki nem tett annyit a hungarológia mint önálló tudományág kiépítéséért, oktatásának megvalósításáért, mint ő.

Klebelsberg 1926 decemberében így panaszkodott Beckernek: „egy kis nemzet örül, ha minden fontos pozícióra legalább egy megfelelő embert talál... Gragger valójában pótolhatatlan. Ugyanis [az igazgatói poszt betöltéséhez] három tulajdonság szükséges. Az illető igazi tudós kell hogy legyen, hiszen egy ügyes, de felszínesen képzett emberrel nem kompromittálhatjuk magunkat a német tudományosság előtt. Ugyanakkor nem szabad, hogy szobatudós legyen, mert így nem tudná felkelteni a szakterülete iránti érdeklődést. Ezenkívül jó pedagógusnak kell lennie, mivel a berlini egyetem Magyar Intézete és a Collegium Hungaricum csak abban az esetben működhet igazán jól, amennyiben mindkét intéz-

1924/25 Zuwachs 1749 Bände, ausserdem die Bibliothek Prof. Dr. Mordtmanns, die in den Räumen türkische des Instituts zur Benützung aufgestellt wird. Wertvolle Sendungen aus Russland.

1925/26 Zuwachs 3.000 Bände. Ungefähr 1500 Bände aus Russland (Mordwinisch, Tscheremissisch, wotjakisch, syrjänisch, tschuwassisch, tatarisch und vieles andere türkische).

Dubletten der Széchenyi-Bibliothek 1.000 Bände.

Bestand der Bibliothek 25.000 Bde, 120 kurrente Zeitschriften, 15 Zeitungen.

Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts.

24. IX. 1917 Gründungsfeier in den Gesellschaftsräumen des Hotel Continental. Ehrenvorsitz: Preuss. Kultusministerium Exz. Schmidt-Ott, Ung. Kultusm. Graf A. Apponyi.

29. IX. Ausschusssitzung. 7. XII. Sitzung der Gesellschaft im Kultusministerium. 14. XII. Ausschusssitzung in der Deutschen Gesellschaft 1914. Satzungen aufgestellt.

Reden Graggers im Rahmen der Gesellschaft.

1917 bei der Gründungssitzung: Ungarisches Institut zu Berlin.

15. XII. 19 Edenhotel: Die jüngste ung. Dichtung (Mitgliederversammlung).

17. II. 22. Lyzeumklub: Die ung. Volkskunst (Mitgl. Vers.)

3. III. 23. Aula der Universität: Petöfi. Jahrhundertfeier (Petöfiband des Inselverlags).

19. V. 1925 Aula der Universität: Ung. Volksballaden und über Johann Arany (Jahresversammlung).

26. VI. 25 im Hörsaal des Instituts: Zur Theorie der Ballade.

Publikationen des Instituts.

1919–26 Ungarische Bibliothek. Reihe I Bd. 1–11, II Bd. 1–5, III. Bd. 1–3.

1921–26 Ungarische Jahrbücher Bd. IVI.

Belletristische Reihe: Ungarische Balladen, Altungarische Erzählungen (im Druck). Verlag Walter de Gruyter & Co. (v. Crayen, Lüdtke)

mény vezetése egy kézben egyesül.”²³ „Közös céljaink tekintetében is óriási csapás és pótolhatatlan veszteség barátom, Gragger Róbert tragikus és korai halála. Nemcsak egy bizalmas munkatársamat veszítettem el, hanem a német–magyar kulturális közeledés lelkes apostolát is, aki módszertani elképzeléseivel és szervezőtehetségével a nemzetközi szellemi együttműködés egyik élharcosa volt.”²⁴ A jóbarát, a Klebelsberggel együtt Gragger sírkövét készíttető Carl Heinrich Becker úgy emlékezett rá, mint aki vérbeli tudományszervezőként komoly, már teljesen kidolgozott terveket hagyott maga után: a magyar kultúra lexikonának, azaz egy „hungarológia-lexikonnak”, egy magyar Dahlmann–Waitznak (máig a legismertebb német történeti bibliográfia), egy magyar–német nagyszótárnak és a kicsiny finnugor népek népköltészeti gyűjteményének kiadását kívánta megvalósítani. Mivel Graggernek Klebelsberghez hasonló ötletei voltak, ő volt a miniszter elképzeléseinek gyakorlatba való átül-

²³ OSzKK Levelestár – Klebelsberg Kuno Carl Heinrich Beckernek, 1926. december 6. (Az eredetileg németül írt levelet magam fordítottam.)

1926. dec. 6.: OSzKK Lt. Kleb. C. H. Beckerhez: "Ich stehe noch immer unter dem erschütternden Eindruck des unerwarteten Hinscheidens Graggers. Sie haben hochverehrter Freund, in Deutschland besser; eine kleine Nation freut sich, wenn sie auf jeden wichtigen Posten einen richtigen Mann setzen kann; eine zweite Garnitur haben wir auf so manchen Gebieten nicht. Gragger ist eigentlich unersetzlich. Es handelt sich hier nämlich um drei Eigenschaften. Wir brauchen einen wirklichen Gelehrten, wir können uns vor der deutschen Wissenschaftlichkeit mit einem geschickten, aber oberflächlich gebildeten Mann nicht kompromittieren. Immerhin kann derselbe aber kein Zimmergelehrter sein, weil ein solcher die Sympathien für sein Fach nicht erwerben könnte. Er muss oberdrein noch ein guter Pedagoge sein, weil das ungarische Institut der Berliner Universität und das Collegium Hungaricum nur in dem Falle werden recht aufblühen können, wenn die Leitung der beiden Institutionen in einer und derselben Hand vereinigt ist." – javaslatok Gr. utódjára: Szekfű, Gombocz (mint legvalószínűbb), Thienemann – "Ich danke Ihnen nochmals recht herzlich für die Fürsorge, welche Sie sowohl dem Sterbenden als auch dem Toten angedeihen liessen. Es wird mir eine Ehre sein, mit Ihnen gemeinsam Gragger ein Grabdenkmal setzen zu können... Mit alledem können wir aber an der tragischen Tatsache nichts ändern, dass «der Dritte im Bunde» uns unwiederruflich entrissen ist. Sie haben aber Ihre wahre Freundschaft für Ungarn hauptsächlich dadurch bekundet, dass Sie die Überwachung des Baues übernehmen. Ich stand fürwahr ratlos da. Die Unternehmung übersteigt fast die beschränkten Mittel von Restungarn und meine Verantwortlichkeit wäre eine geradezu erdrückende, wenn Sie, hochverehrter Freund und Ihre bewährten Organe die Angelegenheit nicht in die Hände genommen hätten."

²⁴ OSzKK Levelestár – Klebelsberg Kuno Friedrich Schmidt-Otnak, 1926. december 23. (Az eredetileg németül írt levelet magam fordítottam.)

tetője. Mint egy kolostor apátja, úgy kívánt a Collegium (amelynek lakóiban saját szellemi gyermekeit látta) élén állni, az ösztöndíjasok munkájának figyelemmel kísérése és segítése pótolta számára a családot. „Egész életét és egész vagyonát egy nagy eszme szolgálatába állította... Ameddig szellemi kapcsolatok lesznek Németország és Magyarország közt, Gragger Róbert neve feledhetetlen marad.” – „Nem úttörő kutató, mégis ott áll láthatóan, mint útjelző a tudománytörténet fejlődésében, nem aktív politikus, mégis személy szerint többet tett a nemzetközi megértés egyengetésében, mint akárhány hivatásos diplomata, nem szakpszichológus, nem hivatásos lelkipásztor, mégis megnyíltak előtte a szívek, a szomorúak hozzá menekültek, az örvendezők vele örvendeztek... Mindkét nemzet sovínisztái vagy az elmagyarosodott németet vagy az elnémetesedett és németesítő magyart látták benne.”²⁵

Hosszan folytathatnám – s talán meg is teszem majd még e lapokon – a sokáig olvasatlanul porosodó dokumentumok segítségével a hungarológia első műhelyének, a berlini egyetemi Magyar Intézet létrejötté körülményeinek és történetének felidézését. Gragger halála azonban nyilvánvaló fordulópontot jelentett az intézmény további sorsában is.

De a tanulságok így is nyilvánvalóak. A hungarológia fogalmának megszületésében a szerencsétlenségek (az első világháború, majd az ország szétesése stb.) mellett a szerencsés körülmények rendkívüli találkozása játszott szerepet. A porosz tudománypolitika igényes elképzelései, ezeknek a magyar tudománypolitikát irányító szakemberekre gyakorolt hatása, és ami a legfontosabb, igazi, kivételes tudású és hatású, a szó eredeti értelmében vett politikusok, államférfiak (Becker és Klebelsberg) és rendkívüli szervezőképességgel megáldott, érző és megértő, a nemzetközi porondon is viselkedni és tárgyalni képes tudósok (Gragger) egyszerre történő megjelenése kellett hozzá. Ezek bármelyike nélkül bizonyosan nem egy siker-, hanem egy kudarctörténetről írhattam volna...

Vajon adódik-e még egyszer ehhez hasonló helyzet? Vajon lesznek-e még Németországban és Magyarországon ilyen messzire látó, ennyire távlatosan gondolkodó tudósok és tudománypolitikusok?

²⁵ Gragger Róbert. C. H. Becker porosz kultuszminiszternek a berlini egyetem régi aulájában mondott emlékbeszéde. In: Gragger Róbert emlékezete (Bp. 1927.) Az idézetek: 23. és 3. A német eredetit ld.: Ungarische Jahrbücher. Siebenter Band (Berlin–Leipzig, 1927.) 18–19. és 3.